

2004, *Doğubayazıt'ta Tarih, Kültür, Sanat*, Çekül Vakfı, İstanbul, s: 451-457.
2003, *Doğubayazıt'ta Tarih, Kültür, Sanat Sempozyumu*, 13-14 Eylül, Doğubayazıt.

YOLUMUZUN ÜZERİ:

DOĞUBEYAZIT

Osmanlı eğer bir uç beyliği olmasaydı, imparatorluğu Karamanlıların kurmalarının beklendiği, tarihçiler tarafından sıkça dile getirilen bir gerçektir. Öyle ki, Osmanlı, diğer koşullarının yanı sıra, uç beyliği olmasını da kendi yararına çevirebilmiş ve Anadolu Selçuklularıyla savaşımının içinden imparatorluk kurmaya soyunarak çıkmıştır. Uç beylikleri bu andan itibaren Osmanlı'nın da en çok dikkat ettiği ve denetim altında tuttuğu yerler olmuştur; Beyazıt da bu yerlerden bir tanesidir.

Doğubeyazıt; sadece Osmanlı için değil ama tüm tarihi boyunca geçiş yolu üzerinde kalmıştır, her zaman geçişlerin kavşak noktasında bulunmuş, her zaman çeşitli kültürler için 'yol üzeri' ya da 'geçiş' olmuştur. Diğer bir deyişle, Doğubeyazıt; geçişlerin kesişme noktasında bulunmasının avantajlarını bilerek ve bundan sosyal ve ekonomik olarak yararlanarak yaşamıştır. Beyazıt, Trabzon-Erzurum-Tebriz yolu üzerindedir ve Türkiye topraklarının son durak yeri ve yurda girişin ilk basamağıdır. Beyazıt, Doğu'nun, Uzakdoğu'nun, İran'ın, Hindistan'ın, Rusya'nın vs. nin de önündeki ilk ve son basamaktır. Hatta Küresel'in son durumundan dolayı da tüm dünyanın-malı, insanı ve kültürel sistemleriyle-Türkiye'ye her türünden giriş ve çıkışının da ilk ve son kapısıdır.

Bu Sempozyumda tarih öncesi dönemden itibaren geçiş yolu üzerinde olan Doğubeyazıt'ın bu üstünlüğünü yitirdiği çeşitli dönemler ve nedenleri üzerinde tartışılacaktır. Zira, Doğubeyazıt'ın çeşitli dönemlerde sosyal ve ekonomik olarak geçiş yolu üzerinde olmasının üstünlüğünü nasıl ve neden yitirdiğini, şimdiki sosyo-ekonomik yapıyı da dikkate alarak tartışmalıyız ve Doğubeyazıt'ın yine "yolumuzun üzerinde" bir geçiş ama kalıcı bir geçiş olabilmesinin koşullarını bulmalıyız.

YOLUMUZUN ÜZERİ:

DOĞUBEYAZIT

13-14 Eylül 2003

DOĞUBEYAZIT'TA TARİH, KÜLTÜR, SANAT SEMPOZYUMU

H.Neşe Özgen, Doç. Dr.

Ege Üni.

Sosyoloji Bölümü

Bornova/İzmir

Bu sempozyumda çok heyecan verici bir sentez gerçekleşiyor: Bir ilçeye, geçmişte her devlet kurumu için önemli olmuş bir kasabaya, geçmişin bir Sancak beyliğine, burada yaşamış kültürlerin nostaljik bir biçimde kendi dönemlerini yüceltmeksizin bakamayan tüm birikimlerine bir yanıtla karşı karşıyayız: Bu yanıt hem kapsayıcı hem bütünlüyci hem de gerçeği arayan bir yanıttır: Bilimin yanıtıdır. Doğubeyazıt'ın kendi arkeolojik ve kültürel tarihi öyküsünün bilimsel olarak aranması bu sempozyumla gerçekleşiyor.

Bu çalışmada, Doğubeyazıt'ın özellikle çeşitli geçiş yolları üzerinde olan bir yerleşim birimi olarak, uzak ve yakın geçmişte ne kadar, nasıl ve neden etkilendiğine, bu etkilerin hangi sosyal kalıp, sınıf ve hangi tabakaları etkilediğine onlardan nasıl ve ne yolla etkilendiğine bakılacak ve böylece ilçenin bütün olarak bugüne gelen kalıpları ve bugünün nedenleri üzerinde durulacaktır. Bütünüyle çok kapsamlı ve ciddi bir iddia olan bu durumu gerçekleştirebilmek ve bilimin öngörülerinden de ayrılmamak

için de; zaman ve sosyal kalıplar kısıtlı bir şekilde ele alınacak ve örneğin ilçenin zamanları çeşitli sosyal zaman kalıpları ile anlatılmaya çalışılacaktır.

Sosyal yapılara bir oluş, bitmiş bir durum olarak değil; bir yol, bir süre, diğer bir deyişle bir oluşum, bir süreç olarak bakmak zorundayız. Ancak bu takdirde, şimdiki sosyalin hareket etme biçimlerini ve gideceği yönü görebilmemiz ve geleceğimiz üzerinde fikir yürütebilmemiz mümkün olacaktır.

BİR KAVŞAK OLARAK DOĞUBEYAZIT:

Doğubeyazıt, bir yol bir geçiş durumudur. Sosyal yapısı bütünüyle hem tarih öncesi dönemlerde hem de uzak ve yakın geçmişte, bu 'geçiş üzerinde olma' halinden etkilenmiştir. Hem ekonomik hem de sosyal yapısı, 'bir boğazda olma' süreci içinde biçimlenmiş ve hem de kendisi de bu geçiş olma durumunu avantaj olarak kullanarak yeniden güçlendirmiştir. Zira, 'geçiş' yolları, her türlü akışın iktisadi ve sosyal iletişimin hem besleyici kaynakları hem de bu kaynaklardan beslenendir. Ancak, Doğubeyazıt hemen her dönemde, geçişin kilit noktası olma özelliği taşımasına rağmen bazı zamanlarda bir son, daha öteye geçilmeyen bir nokta; bazı zamanlarda uç beyliği, bazı zamanlarda da tamamen geçişle beslenen bir sosyal yapı olma özelliği göstermektedir. Şimdi bu özelliklerin görüldüğü dönemleri ve bu durumun hangi sosyal yapıları nasıl etkilediğini göstermeye çalışacağız.

Osmanlı süresinde, biraz kendi başına buyruk bir 'uç beyliği' yaşayan bu güzel ilçe; hemen her dönem istilalara konu olmuş ve sürekli akınların kimi zaman kesildiği kimi zaman da daha içlere sokulmak için kullanıldığı bir yerleşim olarak, Bayezid sancağı namını korumuştur. Ta ki Kurtuluş Savaşı'na giden süreç boyunca. 1878 Rus istilası sonunda Türkiye Beyazid sancağını Ruslardan geri almış ancak, bu dönemden itibaren Sancağın sınırın öteki tarafıyla ilgisi ve ilişkisi, iktisadi ve sosyal olarak büyük oranda kesilmiştir. Daha doğru bir deyişle, Beyazid sancağının yolun üzerinde, geçişte olma üstünlüğünü kullanması, İran ve Rus işgalleri dönemlerinde hep sekteye uğramış, sosyal ve iktisadi olarak Beyazid geçişte bulunmasının üstünlüğünü, kazanca çevirememiştir. 1921'de, son, istilalar da geriletirilip, genç Cumhuriyet kendi kurumlarını yerleştirene kadar da, Bayezid'in bu durumunun sürdüğünü görüyoruz. 1800 dönemin sonundan Kurtuluş Savaşı'nın bitimine kadar olan sürede, sancağın

iktisadi ve sosyal yapısı etnik ve dinsel olarak heterojendir. İktisadi yapıda ise, büyük toprak sahipleri ve yerleşik ailelerin ve göçer hayvancılığın temel yapıyı oluşturduğunu görüyoruz. Öyle ki, döneme ait büyük sosyal yapıların araştırılması süresince, önümüze hep çeşitli göçer ve yarı-göçer hayvancılıkla geçinen aşiretlerin adları çıkmakta, yerleşik nüfusta daha çok Hristiyan nüfusun iktisaden etkinliği göze çarpmaktadır. Cumhuriyet dönemine kadar, mülkiyet dağılımı, geçinme kaynakları, gelir miktarları, görelilik olarak durgun bir özellik göstermektedir ve mülkiyetin el değiştirmesi, gelir ve geçim kaynaklarındaki farklılaşmalar büyük sosyal olaylara yol açabilecek miktarlarda değildir. Ancak şunu söylemek lazımdır: 1800lerden itibaren yaşanan büyük çalkantılar; istilalar, savaşlar ve bunlarla birlikte gelen göçler ve büyük acılar, ilçenin daha sonraki yıllarda sosyal yapısının ve buna bağlı olarak da iktisadi kaynaklarının ve iktisadi profilinin de büyük oranda değişmesi için zemin hazırlamıştır.

İlçenin bu dönemlerde, temel olarak iki yerleşik grubu vardır: Verimli iktisadi alanlarında yer alan ve genellikle Hristiyan olan zanaatkarlar ve ikinci olarak da yine büyük toprak mülkiyetine de sahip olan Müslüman çiftçiler. Bunlar dışındaki sosyal gruplar daha çok yarı göçer veya çiftçiliğe geçememiş köylü gruplarıdır ve bu dönemde, asıl olarak aşiret yapıları egemendir.

KAYBEDİLEN ÜSTÜNLÜKLER:

Beyazıt geçiş yolu üzerinde olma üstünlüğünü değil ama, bu üstünlükle beraber merkez olmanın avantajını, 1927'de kaybetmiştir. Bu dönemden hemen sonra, ilçenin 1936'dan itibaren, ozamanlar 'İstasyon' tabir edilen yere indirildiğini görüyoruz. İlçenin bu yeni yeri, bundan böyle, bütünüyle yeni binalardan oluşmuş, eski Bayızid'den hiç bir iz kalmamıştır. Yeni yerleşimle beraber ise, yeni bir sosyal yapı belirmeye başlamıştır: Köylerden 'misken'in kasabaya yerleştiğini ve bağıtsızlaşmaya başladığını görüyoruz. Bu gruplar aslında, Genç Cumhuriyet'in kendisiyle beraber yürümek için seçtiği ve kendileri de Cumhuriyetin eşitlikçi ve dinamik yapısından etkilenen gruplardır. Benzer olarak Telçeker gibi büyük köylere de bu dönemlerde bazı yatırımlar yapılmış ve halk okumaya özendirilmiştir.

Ancak, 1930 ile 1950 arasındaki dönemde hakim olabilen eğilim sadece eşit vatandaşlık hukukunu öne çıkartmak olamazdı ve olmadı da. Geçmişin iki kalıntısı olarak aşiretçilik ve toprak ağalığı da bu dönemde kendisini sürdürebildi ve gelenek içindeki yerini de koruyabildi.

Bu yapı içinde en dikkat çekici örneklerden birisi, daha çok köylerde yeralan ve Celali aşireti ve bunun alt kollarından olan aşiret altı gruplarda, geçmişte kırsal alanda yarı köylü veya hayvancı olarak geçimini sürdüren aşiret liderlerinin; 1940lardan itibaren, kasabada yerleşik olabilmek için Sarıdana köyünden kız almalarıdır. Sarıdana köyü, yerleşikliğin ve çiftçiliğin simgesi olarak, yeni gelen ve kasabada iktisaden tutunmuş olmasına rağmen sosyal olarak da var olmak isteyen bu yarı göçer veya göçer grupların aşiret reislerine kızlarını gelin olarak vermiştir¹. Sınırdan kaçak ve canlı hayvan ticareti yoluyla zenginleşen kırsal köylülük, bu zenginliği, ne yazık ki, eşit olarak alamamış ve bu dönem aşiret reislerinin zenginleşmesiyle geçmiştir. Öte yandan, bir 'Kostüm evliliği' yoluyla da, aşiret reisleri kasaba eşrafına dahil olmaktadır. Öte yandan, eski İpek yolu üzerindeki, verimlilik ve güvenlik nedeniyle, gümrük olma hakkı alınan Ortadirek köyü örneğin yoksullaşmış, kendi ağalık sistemine isyan ederek ve kaçarak bağıtsızlaşan bir grup köylünün yerleşmesiyle oluşan Gürbulak köyü ise, halkın eskiden 'Nato Yolu' diye adlandırdığı yolun ucunda ve sınır sayesinde varolabilmiştir.

1950lere gelindiğinde Doğubeyazıt'taki sosyal yapı, Türkiye'nin küçük bir örneğidir aslında: ağalık sistemi ile birleşmiş ve kimi zaman da esnaf ve yerli eşrafla evlilik yoluyla bütünleşmiş olan geleneksel ağalık-aşiret sistemi, sürgünden dönmüş olan reisleri ve ağalarıyla, DP'ye tam destek vermişlerdir. Bunların bazıları da TBMM içinde yer almışlardır. Bu dönemde bazı köylerin ise, eğitim ve bunun sonucunu alabilmek için önce kasabaya sonra da büyük kentlere yatay ve dikey göçlerini görmekteyiz. Doğubeyazıt, hızla kendisi de bir geçit olma yolundadır. Köylerden aşiret reislerinin kasabaya göçü, kırsal alandan eğitimini tamamlamak ya da daha iyi olanaklara çocuklarını kavuşturabilmek için yoksul köylülüğün şehirlere göçü ve son olarak da Doğubeyazıt'ta sınır ticareti yoluyla da zenginleşen esnaf, tüccar ve eşrafın büyük şehirlere göçü. Bu yolla, Doğubeyazıt hem eğitilmiş ve kalifiye işgücü olarak

¹ İngiltere'de 15. ile 17.yy arasında aristokrasi ile burjuvazinin arasında da buna benzer bir evlilik bağı kurulmuştur. Bu bağı, sosyologlar, 'Kostüm evliliği' olarak adlandırmazlar.

yararlanabileceği bir grup insanını hem de yerleşik kasaba hayatının sürdürücüleri olan eşraf ve esnafını, hem de kasabadan kazandıkları bir miktar sermayeyle birlikte, ne yazık ki, yitirmekteydi.

1950-1980 arası, Doğubeyazıt'a damgasını vuran temel özellik "geçiş yeri olma halinin" güçlenerek devam etmesidir. Bu geçiş olma durumundan kazanılan miktarların yüksekliği, ilçenin bugünkü sosyal ve iktisadi hayatının da belirleyicisi olmuştur. Öyle ki, başka hiç bir işten bunca kazanç sağlanamayacağından dem vuran kasabalı, bu sözlerine 50-80 arası dönemi de dayanak olarak göstermektedir. Bu dönemde, sınır ve geçişin kazancıyla ağalık sistemi ve geleneksellik pekişmiş, köyler hızla kasabaya oradan da büyük şehirlere akmış; canlı hayvan ticareti ve kaçağıyla, ticaret kasabanın başlıca geçimini oluşturmuştur. 1970lerde olgunlaşan sınır alışverişi, ilçede ilk pasajlarla kendisini ticaretle bütünleştirmiş ve kasabanın ikinci yerli zengin grubu da, böylece oluşmuştur. 1970-80 arasında da iki grup göçten söz etmek gereklidir: bu kez sınır ticaretinin çözdüğü ve hızla üretimden ayrılarak yoksullaşan niteliksiz işgücünün büyük şehirlere kitlesel göçü ve pasajlar ve ticaret yoluya hızla zenginleşen tüccarın İstanbul ağırlıklı göçü. Bu dönemde, yukarıda tarif edilmiş olan ve 1950'den itibaren ağalıkla ve sınır ticareti ile geçinerek kendisini siyasetin içinde de tutabilmiş olan kesim ise, kasabayı temel olarak terketmemiş, geçim kaynaklarını, ilçenin içinden dışarıyla olan bağlarını koruyarak aramıştır. Bu dönemde, İran tarafından sınırın ve geçişlerin bir müddet için kapatılması ise, geçişin her türlüünün çok değerlenmesiyle sonuçlanmıştır.

İLÇENİN İLERLETİCİ GERİLİMLERİ:

Günümüzdeki sosyal yapının temellerini oluşturan ve yakın geçmişimize ışık tutan bu analizi şöyle sonuçlandırmak mümkün: Doğubeyazıt kendi gelişimi için belirleyici olan bir kaç gerilim yaşamıştır: 1930ların sonundan 60lara kadar etken olan ŞehirlilikX Köylülük ayrımı, bugün yerini para ve kazançla ilgili gerilimlere bırakmıştır. Ne olursa olsun hangi kaynaktan olursa olsun daha çok kazanıyor olmak; daha doğrusu kaynağa fazla değer atfetmeden kazancın miktarıyla daha çok ilgilenmek, Türkiye'nin olduğu kadar ilçenin de temel gerilimlerini oluşturmaktadır. 1970lerden itibaren hızla çözülen ancak 'kadına karşı tutum' vb. davranışlar yoluyla

geleneksellikle karıştırılan feodalite, bugün kendisini tamamen küresel kazanç kalıplarıyla varılmaktadır.

Doğubeyazıt'ın soy meselesi, yani feodalitenin kalıplarına bakıldığında şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: Soyluluk ünvanına erişme, her dönemde değişiyor ve her dönemde eski soylu gruplarla birlikte yeni soylu sayılmak isteyen bir grup, kendisine bir soy düzeneği kuruyor. İlçede yapılan çalışmalarda soyluluk belirtisi olarak atfedilen durumların; dönemlere göre dağılımı şöyledir:

Celalilik: ilk dönemlerde esas olan soyun adıdır. Yani aşiretler kendilerini Celalilik üzerinden tarif etmektedir. Bu dönem yarı göçer veya göçer hayvancı aşiretlerin kasabaya yerleşmeye çalıştıkları ve kendilerine bir soyluluk payesi aradıkları dönemdir.

Milli Boyundan olmak: Bu dönem, 1960larda ortaya çıkan, kimi zaman sol hareketle birleşen milliyetçi ayrımcı akımların kendilerine soy çizmeye başladıkları dönemdir.

Parlamentarizm: 1950lerden itibaren çözülmeye ve dönüşmeye başlayan feodalitenin yeni soy alma biçimidir. Bu yolla büyük aile olarak adlandırılan eski feodal, yenilerde ticaret ve siyasetle birlikte.

Eğitimli ve zeki evlatlara sahip olmak:: Bu soy anlayışı, 1980 döneminin soy arama anlayışıdır. Bu yolla ticaretten ve sınırla alışverişten zenginleşen yeni zengin grubun, kendisine bir soy almaya çalıştığını görüyoruz.

Sınır zenginleri: Geçişin üstünlüğünün alınması, her dönemde siyasi kararlarla olmuştur. Liberal ekonomiye geçişle birlikte ise, bu karar küresel ekonomiye en çok yaklaşan grubun lehine alınmaya başlamıştır.

SONUÇ OLARAK:

Doğubeyazıt, aslında gerçekten bir kavşak, bir toplanma ve dağılma noktası, bir geçit, bir boşluktur. Bir uç nokta, kör bir bağırsak ucu ya da açılmı olmayan bir son değildir; ya da sadece geçilip gidilen ve unutulmuş bir geçit de değildir. Burası bir toplanma ve dağılma, birlikte olma noktası olarak bilinmektedir. Uzunca bir süredir, kendi çizgilerini daha keskin uçlarda olarak tanımlayan siyasi partiler dahi, seçimlerde verdikleri populist sözlerle, Doğubeyazıt'ı bir geçiş yeri haline getirmekte, aslında konaklama ve farklı alanlarda üretimle zenginleşebilecek olan bu ilçe; böylece sadece geçişin hızlı ve yüksek kazancına odaklanmaktadır.

Bize yakışan, ilçeyi, üretkenliğin daha üst boyutlarına elbirliğiyle taşıyabilmek ve Doğubeyazıt'ın yine "yolumuzun üzerinde" bir geçiş, ama kalıcı bir geçiş olabilmesinin yollarını bulmaktır.